

rin evlenme anında ödenmesi de şart değildir. Çok defa bir kısmı evlilikten önce, bir kısmı da evlilik içinde ödenmekle birlikte tamamının sonraya bırakılması da mümkündür. Halbuki kalın ile başlığın miktarlarının daima evlilikten önce tesbit edilmesi ve ödenmesi veya ödenmesinin garanti altına alınması gerekmektedir. Şu halde mehirle kalın ve başlık esas itibarıyla birbirinden farklı müesseselerdir. Mehir İslâm hukuku tarafından belirli hukukî, iktisadî ve sosyal sebeplerle kabul edilmiş ve hukuk düzeni tarafından korunmuş, kalın ve başlık ise eski Türk hukukundaki uygulamanın sosyal bir mirası olarak devam etmiştir; biri diğerinin yerine ikame edilmiş değildir.

Uygulamada da bu iki kurumun biri hukukî, diğeri sosyal bir vâkıa olarak yanyana yaşadığı görülmektedir. Mesele İ. Murad'ın kızı Nefise Sultan'ın Karaman Beyi Alâeddin Bey'le evlenmesinde, Nefise Sultan için onun mülk ve tasarrufunda olmak üzere mehir gönderilirken, Osmanlı sarayına ait olmak üzere "rûsûm-i kalın-başlık" adı altında büyük miktarda para ve mal da gönderilmiştir (Feridun Bey, I, 104). Bazı bölgelerde muaccel mehirle kalın ve başlığın birbirine karıştığı, özellikle söz kesme sırasında ağırlık adıyla kız tarafına yapılan ödemenin zımnen hem muaccel mehir hem de başlık olarak kabul edildiği veya bir kısmının mehir, bir kısmının başlık sayıldığı bir gerçektir. Ancak ikisi arasında hukuken mevcut olan fark özellikle nişanın bozulması sırasında ortaya çıkmakta ve mehir olarak kabul edilen kısım mutlaka iade edilirken başlık sayılan kısım hediye telakki edilerek eğer mevcutsa iadesi yönüne gidilmektedir (Pir Mehmed, vr. 19^b; Aydın, s. 106). Osmanlı toplumunda bu iki kurumun birlikte varlıklarını sürdürdüklerinin başka örnekleri de vardır. 15 Cemâziyelevvel 1247 (22 Ekim 1831) tarihli bir arzıda Sivas'a bağlı köylerde mehir 100, 150 ve en çok 250 kuruş iken başlık olarak 800, 1000 ve 1500 kuruş alındığından söz edilmekte ve şeriata aykırı bu uygulamanın bütün Osmanlı Devleti'nde yasaklandığı belirtilmektedir (BA, Cevdet-Adliye, nr. 93; Kazıcı, s. 23-24). Muhtemelen 1291 (1874) yılında çıkarılan bir ferman da evlenecek erkekten mehrin dışında az veya çok para veya mal istenmesi, evlenecek kız için erkekten ağırlık veya nişan adıyla bir şey alınması yasaklanmaktadır (Düstür, Birinci Tertib, I, 736-

737). Hukûk-ı Âile Kararnâmesi de ana babanın veya diğer akrabaların düşün karşılığında kocadan veya koca tarafından para veya mal almalarını yasaklamıştır (md. 90). Bütün bu örnekler Osmanlı Devleti'nde evlenecek erkek tarafından kız tarafına iki türlü ödemenin yapıldığını, bunların birbirlerinin yerine ikame edilmediğini, devletin müdahalesine ve mücadelesine rağmen başlığın da mehir yanında mevcudiyetini devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Başlık uygulamasının bugün de özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun daha çok kırsal yörelerinde devam ettiği görülmektedir. Bu durum evlenecek kimseleri büyük malî külfet altına sokmakta ve evlenmeyi zorlaştırmaktadır. Bazan da gençleri bekâr kalma ile kız kaçırma arasında bir tercih yapmaya sevk etmektedir. Hz. Peygamber, "Kim evlenmeye gücü yeter de evlenmezse bizden değildir" (Dârimî, "Nikâh", 1); "İçinizden evlenmeye gücü yetenler evlensin" (Nesâî, "Nikâh", 3; İbn Mâce, "Nikâh", 1) gibi hadisleriyle bekâr kimseleri evlenmeye teşvik etmiştir. Öte yandan, "Bereketi en çok olan evlilik külfeti en az olan evliliktir" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 31; Müsned, VI, 82) meâlindeki hadis ve buna benzer diğer hadislerle de evlenmenin kolaylaştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Hatta Resûl-i Ekrem'in mehir tesbit edilirken küçük miktarlara razı olup bir demir yüzüğü bile kâfi gördüğü, buna dahi sahip olamayan kimsesi eşine Kur'an okumayı öğretmesi karşılığında evlendirdiği bilinmektedir. İslâm'ın evlenme konusundaki bu genel tavrı karşısında başlık gibi evlenmeyi güçleştiren bir uygulamanın bu dinin yapısına ters düşeceği aşîkârdır. Gerçi bazı hallerde baba aldığı parayı tamamen kızının çeyizine harcamakta ve böylece yeni kurulmakta olan ailenin teşekkülüne olumlu katkıda bulunmaktadır. Ne var ki çok defa baba hem miktarı çok yüksek tutmakta, hem de başlığa satış bedeli diyenleri haklı çıkaracak şekilde onu tamamen kendisinde alıkoymaktadır.

Başlık, gerek İslâmiyet'ten sonra gerekse bugün uygulandığı şekliyle, eski Türk hukukundaki kalının az çok şekil değiştirmiş ve dejenere olmuş biçiminde bir sosyal uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak şehirleşme arttıkça bu uygulamanın da azalmakta ve ortadan kalkmakta olduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Dîvânü lügâti't-Türk*, III, 275; *Tarama Sözlüğü*, "ağırlık", "başlık", "kalın" md.leri; *Müsned*, VI, 82; Dârimî, "Nikâh", 1; İbn Mâce, "Nikâh", 1; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 31; Nesâî, "Nikâh", 3; BA, Cevdet-Adliye, nr. 93; Kurtubî, *Tefsîr*, V, 23-24; Pir Mehmed, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 122, vr. 19^b; İbn Kemal, *Mühimmât-ı Müftî*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 280, vr. 35^b; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 104; *Düstür*, Birinci tertib, İstanbul 1289, I, 736-741; Ahmet Ağaoğlu, *Hukuk Tarihi*, İstanbul 1931, s. 101 vd.; Mehmed Hı-zı [Timur], *Le Lien du mariage à travers l'histoire juridique turque*, Paris 1936, s. 23-28; a.m.f., "Eski Örfî Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalın Müessesesi", *Ebû'l-Ulâ Mardin'e Armağan*, İstanbul 1943, s. 1138 vd.; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, I, 143-144, 152-153, 334-336; Hamide Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara 1963, I, 397; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 646; V, 530; Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974, s. 274-280; Hüseyin Hatemi, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları*, İstanbul 1976, s. 291-330; M. Âkif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 103-108, 141-142, 196-197; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, s. 163-175; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 258-267; İ. Hınçer, "Türklerde Başlık ve Mehîr", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1975, s. 391 vd.; Ziya Kazıcı, "Osmanlılar Döneminde Başlık", *Kadın ve Aile*, sy. 57, İstanbul 1989, s. 22-24; *IDB*, III, 283-284; "Dowry", *EJd.*, VI, 186-190; "Marriage", *ERE*, VII, 447-448.

AHMET AKGÜNDÜZ

BAŞMAK-ı ŞERİF

(bk. NA'L-ı ŞERİF).

BAŞMAKLIK

(bk. PAŞMAKLIK).

BAŞMUHASEBE KALEMİ

Osmanlı maliyesinin en önemli kalemlerinden biri.

Muhâsebe-i Evvel de denilen bu büro muhtemelen XVII. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Bundan önce Hazine-i Âmir'e'ye bağlı ve muhasebeci denilen bir memurun bulunduğu Fâtih'in teşkilât kanunnâmesinden anlaşılmaktadır. Önceleri tek bir muhasebeci varken malî işlerin artması dolayısıyla biri Rumeli'de, diğeri Anadolu'da olmak üzere iki muhasebeci ortaya çıktı. Nitekim 1503'te Rumeli ve Anadolu olarak ayrılmamakla birlikte iki muhasebeci görev yapıyordu. XVI. yüzyılın başlarında 1527-1528 ta-

rihli bütçeden anlaşıldığına göre Anadolu ve Rumeli muhasebecileri yanında Suriye-Mısır'ın fethinden sonra Arap vilâyeti muhasebecisi adıyla bunlara bir üçüncüsü eklendi. Ancak XVI. yüzyıl ortalarına ait hazine kâtipleri listelerine göre bu sonuncusu Kanûnî Sultan Süleyman dönemi başlarında Arap vilâyetinin lağvedilip Mısır, Halep ve Şam vilâyetlerinin teşkil edilmesi üzerine kaldırıldı. Bundan sonra XVI. yüzyıl boyunca merkezde Hazîne-i Âmire'ye bağlı Anadolu ve Rumeli muhasebecileri ve bunların yardımcıları görev yaptı. Nitekim Selânikî Mustafa Efendi'nin 1600 senesi başlarına kadar gelen *Târih*'inde başmuhasebe tabirine rastlanmamakta, Rumeli, Anadolu muhasebecileri, haraç muhasebecisi ve evkaf muhasebecisi tabirleri geçmektedir (s. 719, 728, 764). Buna karşılık 1596 Eğri seferi sırasında Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin Rumeli muhasebecisi yerine başmuhasebe tabirini kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Anadolu muhasebecisi, cizye muhasebecisi, evkaf muhasebecisi vazifeleri de eserde yer almaktadır (*Târih*, s. 92-93). Bu sıralarda muhtemelen Rumeli muhasebecisi büronun reisi sıfatını kazanmış ve XVII. yüzyıl başlarında bunun aynı zamanda Muhâsebe-i Evvel veya Başmuhasebeci olarak adlandırılması ile Başmuhasebe Kalemî de teşekkül etmiştir.

Bu büronun teşkilinde Osmanlı maliyesinin giderek merkezileşmesi önemli rol oynamış olmalıdır. Zira Osmanlı bütçelerinden anlaşıldığı üzere XVI. yüzyılda eyaletlere göre bir tasnif yapılırken XVII. yüzyıldan itibaren Mısır hariç eyaletlerin gelirleri merkezle birlikte hesaplanmış ve bu hesapların tek bir elden görülmesi gerekince bir başmuhasebecinin emrinde yeni bir kalemin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Böylece Rumeli muhasebecisi Başmuhasebe Kalemî'nin temelini oluştururken Anadolu muhasebecisi müstakil başka bir kalem halinde (Anadolu muhasebesi) teşkilâtlanmıştır. 1615 tarihli bir kayda göre Muhâsebe-i Evvel adı altındaki kalem Başmuhasebeci Nasuhî Efendi başkanlığında üç halife, dört şakirdten oluşmakta, burada ayrıca Anadolu Muhasebesi Kalemî müstakil olarak kaydedilmiş bulunmaktaydı (BA, KK, nr. 1902, s. 84).

Başmuhasebe Kalemî gelir giderler, maliye ile ilgili kanun ve nizamlar, Enderun ve Has Ahur hazinelerinde bulunan mücevherlerle her çeşit eşyanın kayıtlarını kontrol ederdi. Tophane, Tersa-

ne, Matbah, Zahire, Haremeyn ve Maliye hazineleri yaptıkları işlere göre altı şubeye ayrılmış ve bu kaleme bağlanmışlardı. Her şube hoca denilen başkâtipler tarafından idare edilmekteydi. Hangi hazineye ait olursa olsun verilen senet suretleri mutlaka Başmuhasebe Kalemî'nden geçirdi. Bu hazinelerin memurları değiştirildiği zaman hesapları Başmuhasebe Kalemî tarafından görülür, kayıtlarla karşılaştırıldıktan sonra zimmetlerinin bulunup bulunmadığı tesbit edilirdi. Mühimmat, mukâtaat ve mâlikâneye ait kayıt defterleriyle hükümet adına verilen sipariş ve girilen taahhütlerin hesapları ve muâmelât kayıtları da Başmuhasebe Kalemî tarafından tutulur ve saklanırdı. Muhâsebe-i Evvel veya Hisâbat Kalemî denen bu büro başmuhasebeci adı verilen bir müdür tarafından idare edilir, ona bağlı kâtiplerin kıdemlisine de **başhalife** denirdi.

Gelir giderleri denetlemek görevini yüklenen başmuhasebeci, bütçelerde yer alan bütün maliye kalemlerinin de yöneticisi durumundaydı. Maliye kalemlerinin çalışmaları onun gözetimi altında gerçekleştirilirdi. Cizye, mukâtaa, avâriz, bedel-i nüzûl gelirlerinin tahsili, mukâtaaların satışı, bunlarla ilgili muâmelâta dair emirler ve gerekli bazı ödemelerin yapılması için çıkan fermanların asılları ile maliye tarafından yazılan hükümler bu kalemde saklanır, ilgili kalemlerdeki defterlere kaydedilmek üzere **kâime*** ve ilmühaber verilirdi (BA, MAD, nr. 9917, s. 60). 1691'deki cizye reformundan önce devletin gelirlerinin en büyük bölümünü Başmuhasebe Kalemî denetliyordu. Bu dönemde denetlediği gelirler arasında cizye, mukâtaa, timar ve zeâmet bedelleri, eyaletlerin gelirleri ve avâriz türü vergilerden olan iştirâ bedelleri başta geliyordu. Cizye reformundan sonra kalemlerin gelir kaynaklarında önemli yapı değişiklikleri oldu. Bu reformla cizye gelirleri bir kalemde toplandı, maliye kalemlerinin de aslî fonksiyonlarına göre çalışmaları yeniden düzenlendi. Bu arada Başmuhasebe Kalemî'nin farklı gelir kaynakları daha geniş bir alana yayıldı. Nitekim 1679'da Muhâsebe-i Evvel bürosuna ait yetmiş gelir kalemî tesbit edilmiştir. 1690-1691'de 99, 1698-1699'da 225, 1701-1702'de 185, 1710-1711'de 239, 1716'da 141 kalem gelir kaynağı bütçelerde Başmuhasebe Kalemî'ne ait olarak gösterilmiştir. 1690-1716 yılları arasında bu büroya ait olup 10 milyon akçeyi aşan gelir

kaynakları arasında Gümüşhane hasları, Diyarbekir Voyvodalığı, Erzurum güm-rüğü, Halep muhassılığı, Rakka, Girit, Sayda-Beyrut ve Trablusşam mukâataları başta gelmekteydi. 1734'te toplam gelir kaynakları 297 iken bu rakam 1748'de 557 gibi büyük bir sayıya ulaşmış, 10 milyonun üzerindeki gelir kalemleri aynı kalmıştır.

En önemli gelir kalemî olan Başmuhasebe, aynı zamanda bazı giderlerin hesabını da tutuyordu. 1696-1705 bütçelerine göre bu büro bazı kale muhafızları mevâciblerini, vazifeleri, has ve sâlyâne giderlerini de yönetmekteydi ve gider büroları arasında dördüncü-beşinci sırada yer alıyordu (% 6,2-% 8,5). Ayrıca hazineye girmeden önce belirli bir harcama alanına tahsis edilen gelirleri ifade eden mahsuplarda Başmuhasebe Kalemî içinde 1696-1698 döneminde sürekli yükselme görülürken 1700'lerden sonra sürekli düşüş meydana geldi. Bunda Karlofça Antlaşması'nın getirdiği siyasi şartlar çerçevesinde toprak kayıpları, toplanması mümkün olmayan ve azalan gelirlerin bütçeden çıkarılması ve satılamayan mukâtaalar rol oynamıştır.

1785-1786'da ise Başmuhasebe Kalemî gelir yekûnu 4.790.668 kuruşa ulaşmıştı. Bu yıllarda Başmuhasebe'ye bağlı gelirler mukâtaa, mensuhât, cebeli, eş-kinci bedeliyeleri, berat rûsûmu, mâlikâne mukâtaalardan sağlanan muaccele gelirler ve Gümüşhane madeni idi. XIX. yüzyılda ordu hazinesi hesapları genellikle aylık olarak buraya gönderilir, bunlar Başmuhasebe defterlerine geçirilirdi. İrâd-ı cedîd hazinesi kurulunca buna ait hesap defterlerinin bir sureti burada saklandı. Ayrıca Tersane hazinesi için de aynı durum geçerliydi. 1250'den (1834-35) sonra Başmuhasebe Maliye muhasebesi şekline dönüştürüldü. Tanzimat'tan sonra bir müddet daha aynı şekilde Maliye Nezâreti'ne bağlandı. Daha sonra bu büro Muhâsebe-i Umûmiyye Müdiriyyeti halinde teşkilâtlandırıldı. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde D.BŞM kodu altında bu büroya ait defter ve evrak serileri oldukça büyük bir yekûn oluşturmaktadır. Bu kalemin başlıca defterleri arasında mukâtaat, hâsılat, hazine vâridat ve masraf defterleri, berat, mâlikâne ve ahkâm kaydına mahsus defterler, eyalet hazinelerinin vâridat ve masârifât defterleri, bakaya ve zimmet defterleriyle muhalefât defterleri, havale defterleri, müşâhere defterleri ve cizye defterleri sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *MAD*, nr. 559, s. 8-9; nr. 9917, s. 60; BA, KK, nr. 1764, s. 121; nr. 1902, s. 84; nr. 6593, vr. 242^b; TSMA, D. 3208; Selânikî, *Târih* (İpşirli), s. 666, 719, 728, 764, 813; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed.Fak., Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 92-93; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûât*, İstanbul 1327, IV, 118-119; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 184-187, 292-293; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 346-347, 354-355, 371; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 44, 83-89, 111-113, 180; a.mlf., "XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *Ord.Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan* (İFM, özel sayısı, XLI/1-4, 1985, s. 405); Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 37; Necati Aktaş — İsmet Binark, *el-Arşifü'l-‘Oş-mânî*, Amman 1986, s. 22; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, s. 93-94, 123, 159; Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4 (1955), s. 324; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", a.e., XVII/1-4 (1960), s. 199-204; a.mlf., "İstanbul Saraylarına ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler*, IX/13 (1979), s. 307, 351; "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi" (nşr. Abdülkadir Özcan), *TD*, XXXIII (1982), s. 38, 44; Pakalın, I, 168; II, 568-569.

FERİDUN EMECEN

BAŞMUKÂTAA KALEMİ

Osmanlılar'da defterdarlığa bağlı kalemlerden biri.

Mukâtaa-i Evvel Kalemî de denilen bu büro muhtemelen XVI. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Bundan önce mukâtaa*larla ilgili kayıtları tutan ve Hazine-i Âmire kâtipleri arasında yer alan bir mukâtaacının varlığı bilinmektedir. Fâtih'in teşkilât kanunnâmesinde mukâtaacı tabiri geçmekte olup hazine kâtibi ve muhasebeci ile bir arada zikredilmiştir. 1503 tarihli kayıtlara göre merkezde hazine kâtipleri arasında görevleri açık olarak belirtilmemiş olan üç mukâtaacı bulunuyordu. 1527-1528 tarihli bütçedeki kâtipler listesinde ise, Rumeli, Anadolu ve Arap vilâyeti mukâtaacılarının isimleri kaydedilmişti. 1561-1562 tarihli bir listede, Hazine-i Âmire kâtipleri içinde mukâtaa-i evvel unvanlı bir görevliye rastlanması bu büronun hazineye bağlı olarak kurulduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Selânikî'nin *Târih*'inde de başmukâtaacı tabiri 1585 yılındaki bir tayin münasebetiyle geçmektedir (s. 156). Bunun bir kalem olarak teşkilâtının tamamlanması ve görevlerinin belirlenmesi ise XVII. yüzyılda gerçekleşmiş olmalıdır.

Başmukâtaa Kalemî özellikle Rumeli'deki Filibe pirinç sahaları, Kratova maden mukâtaaları ile Vidin, Niğbolu, Kili, Varna, İbrâil, İsakça, Tulça, Maçin, Ahyolu mukâtaaları gibi Tuna nehri kıyısındaki bütün iskele ve tuzlaların mukâtaa hesaplarını denetler, bu mukâtaalar hakkında çıkan emir ve nizamların kayıtlarını tutar ve muhafaza eder, bu arada bazı vazife, has* ve sâlyâne* tahsislerine de bakardı. Rumeli'ye ait eminler ve diğer görevlilerin beratları, hüküm ve tezkireleri bu dairedeki kâtipler tarafından yazılırdı. Bunlar daha sonra defterdara takdim edilip mühürlenir, kubbe vezirlerinin tetkikinden sonra tuğralanırdı. Ayrıca mukâtaaları iltizam*a alanların tatbik mühürleri de bu kalemde bulunurdu. Bundan başka, üçüncü defterdarlığa bağlı bir Mukâtaa-i Evvel Kalemî vardı ki bu da İstanbul, Edirne, Selânik, Mora ve civarındaki mukâtaalara bakardı.

1686-1687 yılı bütçelerine göre Başmukâtaa Kalemî'nin en önemli gelirlerini Rusçuk Voyvodalığı, Ahyolu tuzlası ve Varna mukâtaaları teşkil etmekteydi. Bu tarihten sonra da en önemli gelir kaynakları Rumeli'de toplanmıştı. Bundan dolayı savaşlardan sonraki toprak kayıpları ve birçok mukâtaanın işgal bölgelerinde kalışı, gelir kaynaklarını azalttı, kalemin fonksiyonu da önemini kaybetti. Kaleme ait 1690-1691'de yirmi iki, 1698-1699 ve 1701-1702'de yirmi altı, 1734-1735'te otuz dört, 1748'de yirmi yedi gelir kaynağı vardı. Bunlar arasında, Filibe, Vidin nezâretleri, Astâr-ı Eflak hasları, Kili-İsakça mukâtaaları, İbrâil, İsmâil, Üsküp nezâretleri başta geliyordu. Gelir kaynak türünde 1690-1735 döneminde artma olmakla birlikte gelir rakamlarında sürekli azalma olmuştur. Nitekim başmukâtaanın 1690'da toplam geliri bütçede 30 milyonu geçmişken bu rakam 1748'de 16 milyon dolayına inmiştir. Gider olarak ise bu büronun önemsiz harcamalarında bulunduğu ve diğer bürolara göre bütçede çok alt sıralarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Maliye Nezâreti'nin kurulması sırasında (1838) görevlerinin, mukâtaa işleriyle meşgul olan haslar, İstanbul ve mâlikâne* kalemliyle birlikte yeniden teşkil edilen Mukâtaat Muhasebesi'ne devri üzerine bu kalem lağvedilmiştir. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kepeci Tasnifi (KK) yanında Bâb-ı Defterî, D. BMK kodu altında bu kaleme ait defter ve evrak serileri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *MAD*, nr. 559, s. 8-9; BA, KK, nr. 1764, s. 121; nr. 6593, vr. 242^b; BA, *Bâb-ı Defterî*, D. BMK, nr. 22.457, 22.461, 22.465, 22.866; Selânikî, *Târih* (İpşirli), s. 156; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed.Fak., Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 92-93; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 187-188; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 341-343, 352; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 92-94, 105, 113, 168-169; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 37; Necati Aktaş — İsmet Binark, *el-Arşifü'l-‘Oş-mânî*, Amman 1986, s. 16; Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4 (1955), s. 324; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", a.e., XVII/1-4 (1960), s. 206-207; a.mlf., "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler*, IX/13 (1979), s. 351-352; "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi" (nşr. Abdülkadir Özcan), *TD*, XXIII (1982), s. 38; Pakalın, I, 169.

FERİDUN EMECEN

BAŞRÜZNÂMÇECİ

(bk. RÜZNÂMÇE).

BAŞTİNA

Osmanlılar'da genellikle Balkanlar'daki gayri müslim halkın elinde bulunan büyük çiftliklere verilen ad.

Slavca asıllı olup "miras" anlamına gelen baştina kelimesi, Osmanlı fethi öncesi Bosna'da kralın önemli bir hizmet karşılığı bir şahsa dâimî ve mutlak mülk olarak verdiği arazi parçaları için kullanılmaktaydı. Muhtemelen Bizans döneminde de bu tür arazi parçaları aynı adla mevcuttu. Nitekim sadece Balkanlar'da değil aynı zamanda Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethedilen Trabzon ve civarındaki gayri müslim halkın elindeki çiftlikler de tahrir defterlerinde baştina tabiriyle anılmıştı. Bosna'daki bu araziler, mutlak mülk statüsünde olduğundan sahibi tarafından satılabilir, terk veya ferâğ olunabilirdi. Ayrıca bu topraklara sahip olanlar bütün angarya ve vergilerden muaftılar. Böyle bir toprağı ele geçirmek, aynı zamanda asalet unvanına sahip olmayı da gerektirmekteydi. Bütün bu özellikleri dolayısıyla baştina Osmanlı arazi hukukuna aykırı veya yabancı bir kavram değildi ve bir bakıma padişah temlik*lerine benzemekteydi. Bosna fethedildiğinde burada önemli miktarlara ulaşan baştinalar timar* sistemi içine alınarak sahiplerinin ellerin-